Elemente biblice în inscripţiile funerare în limba latină din ţările române (1300-1800)

Doina FILIMON DOROFTEI

The paper is based on a working corpus of about 430 Latin funerary inscriptions dated from the period 1300–1850, most of them from Saxon and Hungarian churches of Transsylvania, which are examined from the point of view of the history of the formular, by identifying the main types of Biblical, patristic and liturgical sources (quotations, comparisons, expressions – athleta Christi, seruus Dei, obdormire in Domino, semantic changes of some terms such as uiuere, ergastulum etc.). Even the elements belonging to pagan Antiquity (such as the formulae: memento mori, hodie mihi cras tibi, quod ego sum tu eris) are subordinated to the Christian attitude concerning death, resurrection and vision of the hereafter.

1. Observaţiile ce urmează au la bază un corpus de circa 430 de inscripţii funerare în limba latină, dispărute sau aflate *in situ* şi în muzee, datînd din perioada 1300–1850; dintre acestea, 380 provin din bisericile săseşti şi maghiare ale Transilvaniei. Sursele bibliografice[1] sînt indicate numai în cazul inscripţiilor dispărute şi al altor inscripţii decît cele săseşti, textul acestora din urmă fiind stabilit prin cercetare de teren[2].

2. Raportîndu-ne la cele patru tipuri principale de formular, reprezentînd implicit patru perioade în evoluţia inscripţiilor funerare, vom examina modul în care cîteva structuri din antichitatea păgînă sau creştină trec în formularul medieval, apoi în cel humanist şi cel al periodei baroce, din două puncte de vedere: a) prezenţa a numeroase elemente biblice (citate, sintagme, termeni, imagini sau comparaţii), răspîndite adesea prin intermediul liturgiei şi al literaturii patristice (de exemplu: *mitis*, *athleta Christi, seruus Dei*, *obdormire in Domino* etc.); b) transpunerea din perspectivă creştină a unor elemente preluate, în spiritul Renaşterii, din antichitatea păgînă (de exemplu: adresarea către trecător, formulele *quod ego sum tu eris*, *memento mori*, *hodie mihi cras tibi* etc.).

2.1. Faţă de structura unei inscripţii funerare antice, care cuprinde (Cf. Cagnat, 1890: 244–257; Sandys, 1927: 60–82):

– numele defunctului la nominativ, urmat de: *hic cubat/ situs est*) sau la genitiv, după formula *Dis Manibus*, apoi în dativ,

[1] Avînd în vedere tema abordată, nu luăm în considerare problemele legate de grafie şi şi nu marcăm abrevierile.

[2] Repertorierea inscripţiilor din zona săsească a făcut obiectul tezei noastre de doctorat cu tema „Inscripţiile medievale şi neo-latine din bisericile din România. Repertoriu, glosar şi studiu lingvistic – Bisericile săseşti", coordonată de regretatul Prof. univ. dr. Dan Sluşanschi şi susţinută în 1999.

BDD-A54 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:18 UTC)

– menţionarea filiaţiei, a locului de origine, a condiţiei de cetăţean, a onorurilor ce i–au fost acordate, a calităţilor defunctului etc.,

– prezentarea celui ce a ridicat monumentul (numele, legătura cu defunctul, motivele), formule pentru protecţia mormîntului faţă de profanare,

– salutul adresat defunctului de către cei vii, precum şi de cel mort trecătorilor, formularul creştin a suferit modificări mai ales din secolele IV–V, manifestîndu-se predilecţia pentru anumite formule: „….usage de commencer une épitaphe par *hic* – première mention à Rome en 365 pour *hic jacet,* en 371 pour *hic pausat,* en 376 pour *hic requiescit* –, mention de l'âge précis, de la date de la mort, utilisation du seul nom de baptême à partir du Ve siècle, emploi d'épithètes honorifiques etc. Ce nouveau formulaire s'est généralement établi à Rome, puis a été imité dans le reste de l'Occident…" (Favreau, 1979: 36).

2.2. Inscripţiile funerare medievale dezvoltă temele eshatologice şi sînt caracterizate astfel de Iiro Kajanto (1980: 137): „The conventional type of prose epitaphs began with the phrases *hic requiescit / iacet,* and concluded with the escathological wish *cuius anima resquiescat in pace*. The epitaph usually gave little but the name of the departed, his title and the offices he held, together with a few stock epithets, and his date of death".

Astfel, primele inscripţii funerare din ţările române au o structură simplă:

– *Hic sepultus est comes Laurencius de Longo Campo. pie memorie* (Cîmpulung, 1300; Lăzărescu, 1957: 121);

– *Batherii anno 1481* (Baia, 1481; IOB 1965: 502–503, nr. 608);

– *Sepultum d(omi)ni...* (Sibiu, 1496; Sibiu, 1499).

2.3. Inscripţiile perioadei humaniste cuprind: dedicaţia *D(eo) O(ptimo) M(aximo)*[3], indicarea vîrstei, numele defunctului în dativ, numele celor care dedică monumentul, calităţile defunctului etc.

Avînd ca bază de studiu inscripţiile din Roma, Kajanto (1980: 137–138) fixează ca reper temporal al răspîndirii epitafurilor Renaşterii ultimul sfert al veacului al XV-lea şi le descrie astfel: „The praise of the departed was a central theme especially in humanistic epitaphs. Here the difference between medieval and humanistic inscriptions was more striking. Medieval epitaphs paid greater attention to genuinely religious virtues, above all to charity and good works, and to religion in the proper sense of the word. The pattern of the officially sanctioned Seven Virtues is often clearly visible. In humanistic epitaphs, it is the spirit of Renaissance, its emphasis upon the individual that comes to the fore. The classical idea of fame as a reward for the individual excellence was revived. The virtues praised were civic and intellectual rather than religous, even in the epitaphs of cardinals and other ecclesiastical dignitaries. Their epitaphs often became veritable eulogies".

2.4. Faţă de acestea, inscripţiile baroce au drept trăsătură generală elogierea amplă a defunctului. Portretele, la început mai simple şi mai convenţionale, ajung treptat biografii complete; cîte un epitaf cuprinde chiar un adevărat *curriculum vitae*[4].

[3] *Dixit Dominus: Ecce ego aperio tumulos uestros et educam uos ex tumulis uestris. Ezech. 37.12. Deo Optimo Maximo Sacrum* (Dîrjiu, 1637; Orbán, 1868: 179).

BDD-A54 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:18 UTC)

3. Unul dintre elementele unificatoare ale acestor modele de formular funerar constă în reprezentarea morţii şi a vieţii de apoi; perspectiva eshatologică se contruieşte pe baza unei structuri de tipul *mortuus uiuens*: „Eschatological ideas of the reversion of the body to the earth and of the passage of the soul to Heaven were crucial to a Christian epitaph. (…) The chief difference between medieval and humanistic epitaphs was one of emphasis. Eschatological subject matter was in general more proeminent in medieval epigraphy" (Kajanto, 1980: 137).

Vom urmări modul în care este privită viaţa pământească în raport cu „viaţa veacului ce va veni" în cîteva inscripţii reprezentative pentru ariile şi perioadele examinate.

3.1. De la sfîrşitul secolului al XVI-lea, se conturează antiteza între lumea de aici şi cea de dincolo, recurgîndu-se la următorii termeni grupaţi în serii sinonimice *corpus – membra*[5] vs. *anima*[6] *– mens – spiritus*:

– *hic lapis… membra recepit, animam caeli regna beata fouent (*Bistriţa, 1564),

– *astra mens petiit corpus nobile terra fouet* (Sibiu, 1580),

– *corpore tecta iacet, mente sed astra colit* (Sibiu, 1582),

– *mors rapuit corpus, spiritus astra subit* (Sîn Văsîi, 1586; Orbán, 1870, p. 59),

– *Corpus habet tellus animam sed sidera caela* (Sibiu, 1590),

– *Coelum animam Gyalakut*[7] *fissile corpus habet* (Fîntînele, 1660; Orbán, 1870, p. 35).

Formula *spiritus astra petit,* care este atestată pentru prima oară în anul 641, într-o inscripţie din Sevilla, apoi apare ca început de vers în epitaful papei Grigore cel Mare (Favreau/Michaud, 1978: 252), devine emblematică pentru reprezentarea vieţii de după moarte (*ac Mihael sancte me duc ad astra precor...*– Sebeş, 1500).

3.1.1. În viaţa pământească, trupul este o povară şi o închisoare (*nihil haec uita est quia labor aeque dolor* – Sibiu, 1524; *uita acerba* – Saschiz, 1650), iar moartea devine o eliberare (*soluta malis* – Rupea, 1651).

Lumea este caracterizată prin termenii: *sordidus* (*terra sordida, beatior aula* – Sighişoara 1647), *immundus*[8] (*immunde munde* – Sibiu, 1694).

3.1.2. Un termen folosit într-o inscripţie tîrzie este ***ergastulum***, glosat într-o scholie la Iuvenal, VI, 151: *ergastula dicuntur proprie loca in quibus ad poenam uincti homines opus faciunt*, sinonim cu *carcer* în *Exod*, 6, 6 (*educam uos de ergastulo Aegyptiorum*), cf. *ergastulum carnis* la Hieronim, *Epistulae,* 22, 7, 4:

– Siste uiator et memento mortalitatis, detruso ***ergastulo*** *generosam dominam Nuri Armenorum fragrantem christiadum florem de more hoccedie 18 Martii condidisse saxo. Precare ergo*. (Bucureşti, 1736; IOB, 1965: 216, nr. 40).

---

[4] De exemplu, epitaful lui Simon Albelius (Braşov 1654) sau a lui Michael Petchius (Dîrjiu 1582; Brătulescu 1937: 6).

[5] Uneori se regăsesc ecouri ale înclinaţiei medievale pentru macabru: *Spiritus aethereas petiit, qua uenerat, arces / urna nihil praeter putre cadauer habet* (Sibiu, 1599).

[6] *Anima* este cel mai vechi termen şi din cauza utilizării sale în frecventa formulă medievală *cuius anima requiescat in pace*.

[7] Gyalakut este vechiul nume al localităţii.

[8] Cf. *Iob* 14, 4: *quis potest facere mundum de immundo conceptum semine?*

BDD-A54 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:18 UTC)

3.1.3. Viaţa pămîntească este privită ca o scurtă călătorie spre adevărata viaţă a creştinului: *absoluto* ***hodiporio*** – Sibiu, 1626, termenul *hodoeporicon* însemnînd 'relatare a unei călătorii', la Hieronymus.

3.1.4. Dintre termenii care desemnează plecarea din această lume şi trecerea către lumea de dincolo, mai menţionăm verbul ***migrare***, care apare în liturghia pentru morţi (*quam animam hodie de hoc saeculo migrare iussisti* – Blaise 1966: 213; *migrauit inter sidera* Blaise, 1966: 545) şi la autori ca Gregorius Magnus şi Caesarius Arelatensis:

– *ad Dominum uitae ex hac statione migrat* (Sibiu, 1604); *coelestes glor… uitae migratio…* (Cîmpia Turzii, 1724; Orbán, 1871: 145)

– *emigrauit* (Sighişoara, 1587; Prejmer, 1692).

3.1.5. Alt termen pentru 'a muri' este ***dormire***, cu compusul său ***obdormiscere***: *dormire* apare rar (*pie dormiuit... relicta uidua* – Braşov, 1685–1691), cf. *et multi de his qui dormiunt in terrae puluere euigilabunt / alii in uitam aeternam et alii in obprobrium ut uideant semper* (*Dan*. 12, 2); *non est enim mortua puella sed dormit* (*Matth*. 9, 24); în schimb, *obdormiscere*, ocurent în *Faptele Apostolilor* 7, 60 (*et lapidabant Stephanum inuocantem et dicentem...et cum hoc dixisset obdormiuit in Domino*) şi preluat în liturghia Sf. Ştefan (Favreau/Michaud, 1978: 252), se va răspîndi rapid în formularul funerar începînd din prima jumătate a secolului al XVI-lea[9], adesea fiind însoţit de adverbele *pie*, *placide* etc.:

– *obdormiuit in Domino*: Cîmpulung, 1534 (inscripţie dispărută, notată de Blasius Kleiner); Dîrjiu, 1578 (Brătulescu, 1937: 9); Bistriţa, 1624; Baia, 1652 (IOB 1965: 531, nr. 652); Baia, 1665 (IOB 1965: 533, nr. 655); *sancto in Christo obdormiuit* (Sibiu, înc. sec. XVII; Möckesch, 1839: 50–51, nr. 59);

– *placide in Christo obdormiuit*: Sibiu, 1580; Sibiu, 1599; *placide in Domino obdormiuit*: Slimnic, 1592; Tirimia Mare, 1631 (Orbán 1870: 46–48); Sibiu, 1632; Braşov, 1697, 1719, 1753 (Gross, 1925: 152);

– *pie in Domino obdormientis*: Mediaş, 1612; *pie in Christo obdormiit*: Braşov 1697, 1714;

– *in Chr(ist)o beate obdormientis*: Sibiu, 1694.

3.2. Meritele din timpul vieţii sînt cele care îi asigură defunctului locul în ceruri: *illius ut passim uitam testentur honestam ante homines uirtus, spiritus ante Deum* (Sibiu, 1580; Möckesch, 1839: 27, nr. 23); lumea de dincolo este desemnată, în inscripţiile de pînă la sfîrşitul secolului al XVII-lea, prin: *regna beata*, *siderea coela*, *aetheriae arces*, *aetheria sede* şi *sedibus aethereis*, *altithronis sedibus*, *caelica regna* şi *tecta*, *coelestia regna Iehouae* etc.

3.3. Răsplata pentru meritele din timpul vieţii este pacea veşnică şi bucuria de a-i aduce mărire lui Christos: *canit Christo* (Mediaş, 1585; Mediaş, 1612), *beatus ouans* (Sibiu, 1617).

Perspectiva creştină este marcată, din primele inscripţii, prin formula: ***expectans resurrectionem*** (cf. *Simbolul Apostolic*: *credo in carnis resurrectionem* / *et exspecto*

[9] Aceeaşi formulă apare de timpuriu şi în inscripţiile în limba germană, de exemplu: Baia, 158... (IOB, 1965: 514, nr. 625), Baia, 1602 (Lapedatu, 1909: 60).

BDD-A54 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:18 UTC)

resurrectionem mortuorum, Blaise 1966: 546–547), cu întregirea *cum omnibus* (Sibiu, 1562); mai tîrziu, este însoţită de adjectivele calificative ***gloriosa*** (1654), ***beata*** (1663), ***laeta*** (1640, 1710) etc.:

– *in spem laetissimae resurrectionis* (Sighişoara, 1640);

– *hic in Domino requiescit placide beatamque expectat resurrectionem* (Biertan, 1686).

3.4. Mai tîrziu, într-o inscripţie de tipul: *cuius coelum anima fruitur uirtute nepotes corpori sarcophagus pectore posteritas* (Sighişoara, 1613), în structura binară a formularului (*sarcophagus* / *caelum*, *corpus / anima*) se va include şi al treilea element, şi anume gloria postumă (*nepotes*, *posteritas*).

În epitaful preotului Hutter din Cisnădie, *effigies,* ca reprezentare plastică a defunctului, este totodată emblema vizibilă a preţuirii posterităţii:

– *Illius effigies haec, marmor ossa recondit / Hic sua membra iacent, spiritus astra tenet* (Cisnădie, 1638).

4. Verbul ***uiuere*** capătă sensuri noi, în relaţia cu *mori*, desemnînd pentru creştini adevărata viaţă, pentru care se pregătesc trăind şi la care ajung după moarte, idee bazată pe identitatea *mors Christi, uita nostra* (Sibiu, 1658) şi exprimată prin oximoronul *mortuus uiuens*, frecvent în inscripţiile secolului al XVII-lea:

– *In Domino moritur, uixit ut ante deo* (Sibiu, 1621);

– *ergo aliis missis Christum sincere colamus, / qui et post hanc uitam uiuere posse dabit* (Sibiu, 1638; Möckesch 1839: 26, nr. 22);

– *uita mihi Christus mors mihi lucrum* (Sibiu, 1648), cf. *Phil*. 1, 21: *mihi enim uiuere Christus est et mori lucrum*;

– *mortuus ut uiuas, uiuus moriaris oportet, assuesce ergo prius, quam moriare, mori* (Sibiu, 1678)[10];

– *uiuo tibi moriorque tibi dulcissime Iesu / Spes mea tu moriens, spes rediuiuus eras*. (Sibiu, 1685);

– *disce uiuendo mori ut moriendo uiuas* (Hosman, 1712).

5. Pentru precizarea duratei vieţii, se foloseşte, alături de formulele *aetatis suae, aetatis uero suae*, cu indicarea anului naşterii şi al morţii şi de structurile preluate din latina creştină, ca *uixit annos*:

– *obiit Anno Christi MD dum uixisset annos LII et menses 9. Quiescat in pace* (Braşov, 1500; Gross, 1925: 154);

– *29 uiriam et honestam uitam perecit in fide chatolica romana, uixit annos 63* (Cîmpulung, 1713),

un participiu ***denatus***[11], folosit în relaţie cu ***natus***, mai ales în zona săsească a Sibiului, începînd din a doua jumătate a secolului al XVII–lea: *denatus uero...uixit itaque annos 58* (Biertan, 1652). Relaţia celor doi termeni *natus – denatus* este

[10] Cf. *mortuo uiuens*, cu sens propriu, în aceeaşi inscripţie: *Hoc monumentum amoris coniugalis Annae Graffianae, mortuo uiuens uiro nobili et strenuo domini Andreae Literati, erigi curauit Anno 1678*.

[11] În *Corpus des inscriptions de la France médiévale*, termenul *denata* este atestat într-o inscripţie din 1261: *...denata, cuius anima requiescat in pace*.

BDD-A54 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:18 UTC)

explicitată, printr-o etimologie *ad hoc*, ca *deo natus – denatus*, fiind astfel în legătură cu *renatus* (termen ce desemnează pe cel botezat, „renăscut întru Domnul”):

– ***Deo nati*** *anno 1645 die 14 Nouembris* ***denati****que anno 1710, die 26 May, aetatis suae 64* (Sibiu, 1710).

6. În cazul multor comparaţii şi metafore, sînt evidente sursele biblice şi liturgice, ca preluări directe sau interpretări.

6.1. Astfel, dintre reperele neo-testamentare menţionăm: episodul cu Martha şi Maria (cf. *Luca*, 10, 38–42):

– *Quiescit in hac crypta olim quae parum a curis quieuit Martha Bösia... Vere fuit cura et industria* ***Martha*** *amore et probitate* ***Maria*** (Braşov, 1747; Gross, 1925: 150)

şi binecunoscuta relaţie dintre numele apostolului Petrus şi *petra* (cf. *Matei*, 16, 18: *Ego dico tibi quia tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam*):

– *Petrus eram, solido Petrae fundamine nixus, /...Tu quoque te uictam, mors! ipsa fatebere quondam / In Petra hac, Petrus cum rediuiuus ero* (Sibiu, 1648, piatra de mormînt a lui Petrus Rihelius).

6.2. Uneori, comparaţiile şi metaforele transpun în cuvinte o imagine consacrată în iconografia creştină, raportată la deviza familiei sau la reprezentarea defunctului:

– ***Anchora*** *meae salutis gratia Patris per Christum acquisita* (Biertan, 1652 – defunctul este reprezentat ţinînd în mînă o ancoră), cf. *spem tanquam ancoram praefigere in desiderio terrae illius*, în comentariul lui Augustin la *Ps.* 42, 2 (Blaise 1954);

– *Quod* ***Pelicanus*** *amans fortisque figura Leonis denotat, illud erat ciuibus, ecce, suis* (Sibiu, 1633): „Ce symbole chrétien popularizé par l’image (l’oiseau déchirant sa poitrine pour nourrir de son sang ses petits) évoque soit le Christ répandant son sang pour le salut du monde (le pélican du désert: Augustin *Psal*. 101, 8), soit le Christ nourissant les hommes de lui-même dans l’eucharistie: *pie Pellicane*” (Blaise, 1966: 343).

7. Termeni şi sintagme biblice, patristice şi liturgice:

7.1. – ***mitis*****:** … *mansuetus, pius et mitis quiescit in humo sacerdos*...(Baia, sfîrşitul sec. XV; IOB 1965: 504, nr. 609); *erat mansuetus, pius et mitis*... (Baia, 1618; IOB 1965: 523, nr. 637) – cf. *Ps*. 36, 11: *mites hereditabunt terram* (în *Vulgata*), *mansueti* (în *Septuaginta*), *Matei* 5, 4: *beati mites quoniam ipsi possidebunt terram*;

7.2. – ***dei seruus***: *Hic iacet Bartolomeus* ***dei seruus*** *Saxonus* (Baia, 1497; Lapedatu 1909: 2), *Christe salus hominum bone conditor atque redemptor / suscipe redemptum pio sanguine seruum* (Sebeş, 1500) – cf. *seruus Christi, famulus Dei* / *Christi*, în limbajul liturgic cu sensul ‘preot’ (Blaise, 1966: 504–505);

7.3. – ***fortis adleta***: *Quis hac sub petra quiescit? Fortis athleta Nicolaus Schacs. Ego sum qui mortis soluit debitum* (Baia, 1561; IOB 1965: 510, nr. 619), în uzul liturgic referitor la martiri, cf. Augustin: *gloriosus Christi athleta*; *athleta Christi nobilis*... (Blaise, 1966: 232);

7.4. – ipostaza ***pastor*** **/** ***custos*** **/** ***dux gregis***, cu raportare la textul evanghelic (Bunul Păstor, *Ioan* 10, 1–21; …*iacentes sicut oues non habentes pastorem*, *Matei* 9, 36; *Marcu* 6, 34) desemnează categoria preoţilor şi pe fiecare în parte:

BDD-A54 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:18 UTC)

– *Schesaeus pastor in hac Christi qui fuit urbe gregis* (Mediaş, 1585);

– *commissionibus ouibus diuini pabula uerbi oui tribuens fidus pastor et acris erat* (Şaeş, 1586);

– *...piisimus uir d(omi)n(us) ecclesiae huius pastor / Non lupus hic, Christi pastor ouilis erat* (Sibiu, 1597, piatra de mormînt a lui Petrus Lupinus);

– *praeclarus episcopus aulae, Christi et Teutonici duxque decusque gregis* (Biertan, 1600);

– *decrepitus iacet hic custos gregis ecce fidelis Christi* (Biertan, 1626).

8. Citatele biblice, uneori cu aproximări şi interpretări, au ca temă viaţa întru Christos şi învierea morţilor. Adesea este indicată sursa, preferîndu-se *Cartea lui Iob* sau *Psalmii*:

– *Et erit tanquam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum* (Sibiu, 1576), cf. *Ps*. 1, 3;

– *Intelligite haec qui obliui scimini Deum. Ps. XLIX* (Baia, 1500; IOB 1965: 505, nr. 611);

– *Symbolum. In te domine speraui non confundar in aeternum. Psal. XXV* (Sibiu, 1676; Möckesch, 1839: 72–74, nr. 90);

– *Scio enim quod redemptor meus uiuit et in nouissimo die de terra ressurecturum sum et rursum circumdabor pelle mea et in carne mea uidebo Deum meum* (Sibiu, 1503 – Möckesch, 1839: 23, nr. 17; Sighişoara, 1576), *Scio enim quod redemptor meus uiuit et in nouissimo die de terra resurgent mortui.Hic beatam carnis suae expectat resurrectionem* (Cincu, 1708), cf. *Iob* 19, 25–26;

– *Homo natus de muliere / Breui uiuens tempore repletur / Multis miseriis qui quasi flos / Egreditur et conteritur/ Fugit uelut umbra (Iob, cap. 14)* (Tîrgovişte, 1652; Iorga 1906: 107);

– *beati mortui qui in Domino moriuntur* (Sebeş, 1572), cf. *Apoc*. 14, 13;

– *cursum consummaui, de reliquo reposita est mihi corona iustitiae* (Sîn Paul, inscripţie păstrată parţial – Orbán, 1871, p. 34), cf. *Bonum certamen certaui, cursum consummaui, fidem seruaui, in reliquo reposita est mihi iustitiae corona*, *2Tim.,* 4, 7–8;

– *cum fex cum limus cum res uilissima simus unde superbimus in terram terra redimus* (Mediaş), cf. *Gen.,* 2, 7: *formauit hominem de limo terrae*; *Ps.* 68, 3: *Infixus sum in limo profundi*;

– *deserta hacce lachrymarum ualle*, ca metaforă a vieţii pămînteşti (Braşov, 1656), cf. imnul „Salve regina": *gementes et flentes in hac lacrymarum ualle.*

9. Asocieri de elemente contrastante

În formularul funerar creştin, formulele fixe preluate din repertoriul antic referitoare la prezenţa morţii atotputernice sînt direcţionate spre ideea vieţii în Christos. Formulele consacrate ale antichităţii păgîne sînt, de obicei, scoase în evidenţă faţă de restul inscripţiei fie prin forma literelor, fie prin amplasarea în spaţiu rezervat, pe steme, cărţi, coroane, alături de schelete, clepsidre etc.

9.1. *memento mori* (Braşov, 1712)

BDD-A54 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:18 UTC)

În secolul al XVII-lea, va fi asociată firesc formula antică **(*homo*) *memento mori*** cu textul din *Ioan* 1, 29: *ecce agnus Dei qui tollit peccata mundi* (Sibiu, 1628) sau cu *Spes mea est Christus*[12] (Sibiu, 1546, 1592– Möckesch, 1839: 54, nr. 66).

9.2. *hodie mihi, cras tibi*, formula antică preferată în secolul al XVII-lea (Sibiu, 1651, Dobârca, 1685), este combinată cu două structuri de text creştine: *Anchora mea Christus. Viuendo morimur denique moriendo uiuemus.* ***Hodie mihi cras tibi*** (Sibiu, 1670).

9.3. Formula antică ***quod ego sum tu eris*,** frecvent folosită în antichitatea păgînă (ex: *quod tu et ego, quod ego et omnes*; *quod sumus, hoc eritis, fuimus quandoque quod estis*) şi creştină (cu întregiri de tipul *orate pro me*: *Sum quod eris, quod es ante fui; pro me, precor, ora*), apare în corpus-ul nostru ca atare (*Ego fui quod ego sum tu eris* – Cristian, 1631), dar şi recitită dintr–o perspectivă creştină, într–un epitaf, azi dispărut, din secolul al XVIII-lea:

– *hospes memento quod fueram non sum. Mox nil eram, sed nunc sum quod fueram... post breues maior ero* (Apoldu de Jos, 1723; Iorga, 1906, p. 40)

10. De asemenea, jocurile de cuvinte cultivate mai ales din a doua jumătate a secolului al XVII–lea sînt totdeauna reinterpretate din perspectivă creştină:

Formula des întîlnită în epitafurile antice capătă sensul creştin al morţii ca plecare spre adevărata viaţă: *abiit non obiit*[13] (Braşov, 1654); *abiit non obiit… exspectat gloriosam resurrectionem exuuiae* (Braşov, 1713).

11. Adresarea directă către cei ce trec pe lîngă mormînt este un *topos* antic păstrat în epitafurile medievale şi humaniste; aceste formule adresate trecătorului de îndemn la oprire şi lectură a epitafului se asociază cu elemente creştine: meditaţia asupra morţii, ruga pentru defunct etc.

11.1. Una dintre cele mai vechi inscripţii săseşti, din 1410, şi anume cea de pe piatra preotului Thomas de la Biserica Neagră din Braşov, cuprinde, în spirit medieval, formula *requiescat in pace,* urmată de cererea de a se rosti rugăciuni pentru mîntuirea sufletului defunctului:

–*…cuius anima requiescat in pace, Amen. Item supplicauit praedictus dominus omnibus ingredientibus hanc ecclesiam, quoties ob reuerentiam uirginis gloriosae ac pro salute suae animae quiuis unum Aue Maria dicere non recusabit.*

Această structură a formularului funerar care include cererea de a se rosti rugăciuni pentru defunct se păstrează în toate ariile geografice şi în toate perioadele examinate:

– *Huius tu cineri requiem placidumque uiator exoptes somnum, caetera Christus habet* (Rupea, 1651);

– *Tu uiue uiator et mihi propicium redde precando Deum* (Sîn Paul, 1657; Orbán, 1871: 35, nota 3);

– *siste uiator et memento mortalitatis… precare ergo* (Bucureşti, 1736; IOB 1965: 216, nr. 40);

– *molliter hic iaceat fare uiator humo*[14] (Bădeni, 1778; Orbán, 1871: 164).

[12] Cf. *Spes mea Christus* (Sighişoara, 1647).
[13] Cf. *obiit non obiit* (Bistriţa, 1626).

BDD-A54 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:18 UTC)

11.2. Termenul ***uiator***, mai rar ***lector***, poate fi însoţit de adjective:

– *Siste gradus igitur tumulum Philo:christe uiator Inspice, dic: Pauli molliter ossa cubent* (Sibiu, 1626); de remarcat adjectivul compus *philo Christus*;

– ***Pie*** *lector, non sit tibi graue dicere: requiescat in pace*[15] (1631, Cotnari; IOB 1965: 524, nr. 639).

11.3. Trecătorului i se reaminteşte că va împărtăşi aceeaşi soartă: *discite mortales puluis et umbra sumus* (Sighişoara, 1620), *...quia cinis fumus et umbra* (Tirimia Mare, 1631; Orbán, 1870: 46–48), iar moartea este privită ca o trecere spre adevărata viaţă a creştinului, în inscripţiile din a doua jumătate a secolului al XVII-lea:

– *mecum uis esse uiator* (Hărman, 1667);

– *tu ista qui legis uiatorem esse te memento* (Hărman, 1710), cu deplasarea semantică a termenului *uiator*.

11.4. Odată ajuns în ceruri, defunctul îi poate sfătui pe cei rămaşi în viaţă să mediteze la viaţa de dincolo, să se străduiască să descopere adevărul vieţii veşnice în împărăţia cerurilor:

– *quid tum succedere lector tu debe in coelo est patria grata piis* (Sighişoara, 1587);

– *subsiste, qui Christiani nominis uis esse aemulus, uiator*! (Sibiu, 1693; Möckesch, 1839: 77–78, nr. 96), de remarcat relaţia dintre termenul *christianus* şi numele defunctului Christian Reichart;

– *Si nosse gestis uiator. quis hoc marmore tegatur accipe: / (retine) uiam uiator et sic uoti tui compos factus disce uiuendo mori ut moriendo uiuas* (Hosman, 1712), cu figura etymologica *uiam – uiator.*

După cum arată Kajanto (1993: 57): „These clearly classicizing topics in Renaissance epigraphy should not, however, be exaggerated (…) After the mid sixteenth century, and especially in the baroque age, the Christian message in epitaphs became more and more pronounced, and the paganizing features of Renaissance epigraphy began to be more and more a thing of the past".

12. În inscripţii apar multe sinonime pentru 'a muri', în timp ce 'a trăi' este desemnat prin *uiuere in Christo*, în structuri ce ar părea paradoxale dacă nu ar fi interpretate din perspectivă creştină (ex: *post uitam uiuere*).

În concepţia creştină asupra morţii, moartea nu mai este un fapt natural sau o fatalitate, ci este consecinţa păcatului originar: omul şi-a pierdut prin păcat imortalitatea originară, dar poate să o recîştige, reconcilierea începînd prin botez, iar aducerea-aminte a prezenţei morţii devine pregătire pentru viaţa eternă.

---

[14] Remarcăm absenţa formulei *sit tibi terra leuis*; în schimb, este preferată formula *molliter ossa quiescant*: *Spiritus hymnisonans Christ. uni super aethera cantat, hic penes ossa uiri molliter ossa cubant* (Sibiu, 1577; Möckesch 1839: 28–29, nr. 26); *Sic tanti exiguo moeste pia turba sepulchro / Condimus atque uiri molliter ossa cubant* (Sibiu, 1627, 1655; Möckesch, 1839: 51, nr. 60); *chara Susanna uale, et tuae molliter ossa quiescant* (Livezile, 1735).

[15] Cf. Hic requiescat in pace generosus dominus Johannes P., huius saxonicalis ecclesiae custos qui obiit MCCCLXXIII (Cîmpulung, 1373; Lăzărescu 1957: 122); (e)gregius Nicolaus ... ikeld hic sepultus, cujus anima requiescat in pace. (Sibiu, sec. XV; Möckesch 1839: 23, nr. 19); Requiescat in pace (Baia, 1634; IOB, 1965: 525, nr. 641).

BDD-A54 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:18 UTC)

Cele patru tipuri de formular funerar, dincolo de particularităţile evoluţiei lor, prin care fiecare se raportează la elemente anterioare, fie dezvoltîndu-le (de exemplu, tendinţa encomiastică din perioada decăderii Imperiului Roman se regăseşte în inscripţiile baroce, sau unele formule antice păgîne sînt incluse între formulele Renaşterii), fie, dimpotrivă, eliminîndu-le (astfel, se pierde gustul pentru macabru specific Evului Mediu), prezintă o trăsătură constantă: viziunea coerentă şi unificatoare asupra vieţii de apoi.

Lucrări consultate

Blaise, Albert, 1954, *Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens*, Brepols, Turnhout

Blaise, Albert, 1966, *Le vocabulaire latin des principaux thèmes liturgiques,* Turnhout

Brelich, Angelo, 1937, *Aspetti della morte nelle iscrizioni sepolcrali dell'Impero Romano,* Budapest

Cagnat, René, 1890, *Cours d'épigraphie latine*, Paris

Favreau, Robert, 1979, *Les inscriptions médiévales*, Turnhout

Favreau, Robert, Michaud, Jean, 1978, *Epighraphie et lexicographie*, în vol. *La lexicographie du latin médiéval*, Paris

Kajanto, Iiro, 1980, *Classical and Christian. Studies in Latin Epitaphs of Medieval and Renaissance Rome*, Helsinki

Kajanto, Iiro, „Latin Verse Inscriptions in Medieval and Renaissance Rome", în *Latomus*, 52, 1993, p. 42–57

Kaufmann, Karl Maria, 1917, *Handbuch der altchristichen Epigraphik*, Breisgau

Sandys, John Edwin, 1927, *Latin Epigraphy*, Cambridge

Surse citate

Brătulescu, Victor, „Biserici din Transilvania", în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, anul XXX, 1937, p. 1–42

Gross, Julius, „Die Gräber in der Kronstädter Stadtpfarrkirche", în *Jahrbuch des Burzenländer Sächsischen Museums*, I. Jahrgang, Kronstadt, 1925, p.132–154

IOB, 1965, *Inscripţiile medievale ale României. Vol. I – Oraşul Bucureşti, 1395–1800* (red. Al. Elian), Bucureşti

Iorga, Nicolae, 1906, *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene*, Bucureşti

Lapedatu, Al., „Antichităţile de la Baia", în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, anul II, 1909, p. 53–64.

Lăzărescu, E., „Despre piatra de mormînt a comitelui Laurenţiu şi cîteva probleme arheologice şi istorice în legătură cu ea", în *Studii şi Cercetări de Istoria Artei*, 1957, 1–2, p. 109–127.

Möckesch, Samuel, 1839, *Die Pfarrkirche der Augsb. Conf. Verwandten zu Hermannstadt*, Hermannstadt

Orbán, Balász, 1868…, *A Székelyföld léirása*, vol. I–1868, II–1869, III–1870, IV–1870, V–1871, VI–1873, Pest.

BDD-A54 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:18 UTC)